

Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка
Кафедра історії та археології України

Всеукраїнська спілка краєзнавців
Чернігівська обласна організація

МІСТЕЧКО НАД СНОВОМ

Збірник статей і матеріалів

Ніжин
“Видавництво “Аспект-Поліграф”
2007

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ СЕДНІВСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДОБИ

Серед археологічних старожитностей Седнева особливе місце належить давньоруському курганному некрополю. Уперше про кургани Седнева згадав архімандрит Єлецького монастиря І. Галятовський в “Скарбнице потребной” (1676 р.). Розповідаючи про засновника монастиря Святослава Ярославича та його перемогу над половцями, здобуту в 1068 р. поблизу Сновська, він наголосив, що “тепер ся место называется Седнев над рекою Сновом”, і засвідчив наявність на його околицях курганного могильника, “где много есть могил, в которых половцев побитых трупы погреблены”¹. Більш повну характеристику давньоруських старожитностей містечка дав О.Ф.Шафонський, який нарахував “под самими огородами 74 больших, да 241 могил, знаков древних сражений и междоусобий”².

Седнівські кургани привернули увагу Т.Г.Шевченка, який за дорученням Київської археографічної комісії протягом 1845 – 1846 рр. оглядав пам’ятки історії та культури Чернігівщини. Він, зокрема, відтворив вигляд курганів у своїх акварелях “Коло Седнева” і “Чумаки серед могил”³.

У 1851 р. Седнівським курганним могильником зацікавилось Російське археологічне товариство (далі – РАТ). На засіданні Відділення російської та слов'янської археології 22 березня 1851 р. керуючий справами А.І.Войцехович запропонував звернутися до місцевого священика, аби той підготував опис старожитностей “с показанием, где они начинаются и где оканчиваются, и доставлением народных преданий от местных жителей об этих курганах”⁴. На жаль, цей задум не був реалізований.

У квітні 1851 р. Седнівський некрополь оглянули П.О.Куліш та М.М.Білозерський⁵, а на початку 60-х рр. – Філарет (Гумілевський). Останній однозначно вважав Седнів літописним Сновськом і нарахував тут 74 великі й 290 малих курганів⁶.

Однак археологічні дослідження седнівських курганів були започатковані лише в 70-х рр. ХІХ ст. уродженцем Чернігівщини, представником Імператорського Московського археологічного товариства (далі – ІМАТ) проф. Д.Я.Самоквасовим у зв'язку з підготовкою до ІІІ Всеросійського Археологічного з'їзду.

З 315 могил, що їх нараховував О.Ф.Шафонський, у 1874 р. залишилося “в целости не более 200 насыпей, разбитых группами преимущественно по сторонам дорог, ведущих из Седнева в Чернигов, Городню и Березну”⁷. Д.Я.Самоквасов вважав, що в минулому вся ця територія являла собою суцільну групу курганів, поступово знищених оранкою та забудовою. Д.Я.Самоквасов визнав, що “Седневские курганы, как и Черниговские, разделяются на большие с широкими основаниями, имеющие от 3 до 7 аршин высоты и от 50 до 130 аршин в окружности основания с обводными рвами и перемычками, и курганы малой величины от 1 до 3 аршин высоты и от 15 до 40 аршин в окружности, без заметных рвов и с едва заметными рвами без перемычек”⁸. Загалом Д.Я.Самоквасов провів дві археологічні експедиції до Седнева в 1874 та 1886 рр. і розкопав 58 курганів, серед яких

зустрічалися кургани з кострищами, поховальними урнами, зрубними гробницями та поховальними ямами.

Результати своїх робіт він оприлюднив у 1874 р. на III Всеросійському Археологічному з'їзді в Києві у вигляді реферату "Северянские курганы и их значение для истории. Историческое значение городищ"⁹. Крім того, знайдені речові комплекси демонструвалися на виставці з'їзду. М.І.Костомаров відзначав, що серед доповідей "любопытны были особенно те, которые относились к земляным раскопкам ...варшавского профессора Самоквасова, производившего поиски в окрестностях Чернигова и привезшего на съезд множество разных металлических, костяных и каменных вещей"¹⁰. Найцікавішим серед розкопаних курганів виявився великий курган, розташований у групі при виїзді з Седнева до Чернігова, в поховальній ямі якого зафіксовано залишки "розложившейся деревянной гробницы, сложенной срубом"¹¹. Це був перший випадок фіксації поховань камерного типу на території Чернігівського Подесення¹².

У 1878 р. голова Підготовчого Комітету Московського Антропологічного з'їзду А.П.Богданов, який намагався зібрати колекцію черепів сіверян для антропологічного відділу виставки та колекцію поховальних урн для археологічного відділу, звернувся до Д.Я.Самоквасова з проханням надати експонати на з'їзд. З 26 поховальних урн, виявлених під насипами курганів, розташованих на виїзді з Седнева до Городні, на виставку Антропологічного з'їзду було представлено 4 цілі форми, які згодом були втрачені¹³.

Подальші роботи Д.Я.Самоквасова на території Чернігівського Подесення були пов'язані з підготовкою до VII Всеросійського Археологічного з'їзду в Ярославлі, що дозволило у 1886 р. зафіксувати ще одну камерну гробницю в Седнівському могильнику. Поховання виявлено під насипом кургану № 2, що знаходився з лівої сторони дороги на Городню "за общественным хлебным магазином"¹⁴. Саме в цих курганах були зафіксовані дірхеми, що дозволило датувати їх другою половиною X ст.¹⁵

Опис усіх пам'яток із седнівських курганів Д.Я.Самоквасов вмістив у своїй праці “Основания хронологической классификации, описание и каталог коллекции древностей профессора Д.Я.Самоквасова” (1892 р.)¹⁶.

Подальші розкопки Седнівського могильника були проведені директором Артилерійського музею М.Ю.Бранденбургом у 1888 р. Він розробив програму по вивченню місць історичних битв, що передбачала дослідження курганних насипів. У Седнівському курганному некрополі М.Ю.Бранденбург розкопав один насип за обрядом трупоспалення на місці в групі при в'їзді до міста поблизу млина А.Драчевського. Розкопки дозволили зафіксувати значну кількість речей на кострищі й визначити, що це було парне поховання з конем. Другий курган виявився меморативним похованням. Дослідженнями була охоплена і група курганів на виїзді у напрямку до Городні, де було розкопано два кенотафи, а під третім насипом – поховання за обрядом трупопокладення в ямі з інвентарем (залізний ніж з лівого боку та в ногах фрагменти кераміки). Стислий звіт про розкопки в Седневі у садибах Лизогуба і Драчевського дослідник надіслав до Імператорської-Археологічної комісії вже в жовтні 1888 р.¹⁷, а надруковано його було лише у 1908 р.¹⁸ Загалом на початок ХХ ст. у Седнівському некрополі було досліджено 63 насипи.

Протягом наступного півстоліття седнівські кургани не досліджувалися. Інформація про них з'явилася тільки у 1962 р. у підготовленій сектором слов'яно-руської археології Інституту археології Академії наук СРСР під керівництвом Б.О.Рибаківа праці “Древности железного века в междуречье Десны и Днепра”. У 1967 р. Чернігівський загін Радимичської експедиції ІА АН СРСР перевіряв стан поховальних пам'яток літописного Сновська. Було з'ясовано, що на той час від великого некрополя залишилося не більше 25 насипів. У групі при в'їзді до містечка з боку Чернігова збереглося 10 курганів, більшість з яких була пошкоджена окопами та оранкою. С.С.Ширинський у цій групі Седнівського некрополя розкопав 3 насипи та поодинокий курган за 2 км від Седнева біля с. Івашківка. Усі поховання були

здійснені за обрядом трупоспалення на місці в поховальних урнах. За супроводжуючим інвентарем дослідник визнав курган № 1 жіночим, курган № 3 – чоловічим, а курган № 2 – парним похованням¹⁹.

Через два десятиліття у 1987 р. курганний загін Чернігівської археологічної експедиції (далі – ЧАЕ) Чернігівського історичного музею продовжив дослідження курганних насипів Седнівського некрополя. Е.М.Ілляшенко звернулася до вивчення групи, розташованої з правої сторони дороги на виїзді з містечка на Городню, що на той час складалася з шести насипів. Було розкопано один курган, під насипом якого виявлено жіноче поховання за обрядом трупоспалення на місці з фіксацією на кострищі обгорілих плах²⁰.

У 1988 р. з лівої сторони дороги на Городню була облаштована автозаправочна станція, під час будівництва якої були знищені залишки курганної групи, дослідженої Д.Я.Самоквасовим. Рятувальні роботи були проведені в травні 1988 р. курганним загоном ЧАЕ та студентами Чернігівського педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка під керівництвом О.В.Шекуна. Під час зачистки пошкодженої території було виявлено залишки поховання за обрядом трупоспалення на місці та поховання в ямі.

Вивчення Седнівського некрополя протягом XIX – XX ст. дозволило з'ясувати типи поховального обряду, а супроводжуючий інвентар дав уявлення про етнічний склад, соціальну та майнову диференціацію населення літописного Сновська другої половини X ст.

¹ Галятовський І. Ключ розуміння. – К., 1985. – С. 355.

² Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 346.

³ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. – К., 1965. – Т. 7. – № 135, 136.

⁴ Рукописний відділ Наукового архіву Інституту історії матеріальної культури Російської Академії наук. – (далі –РВ НА ПМК РАН). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 407. – Арк. 27.

⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф. 204. – Спр. 55. – Арк. 22 – 24.

- ⁶ Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1874. – Кн. 5. – С. 110 – 111.
- ⁷ Самоквасов Д.Я. Могильные древности Северянской Черниговщины. – М., 1916. – С. 52.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Самоквасов Д.Я. Северянские курганы и их значение для истории // Труды III Археологического съезда. – К., 1878. – Т.1. – С. 185 – 224.
- ¹⁰ Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989. – С. 639.
- ¹¹ Самоквасов Д.Я. Могилы Северянской земли. – М., 1908. – С. 203 – 205.
- ¹² Ясноўська Л.В. Основні етапи вивчення поховань камерного типу на території Чернігівського Подесення // Русь на перехресті світів (Міжнародні впливи на формування Давньоруської держави) IX – XI ст. Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. – Чернігів, 2006. – С. 232.
- ¹³ Самоквасов Д.Я. Могилы Русской земли. – М., 1908. – С. 204; Його ж. Могильные древности Северянской Черниговщины. – М., 1916. – С. 69.
- ¹⁴ Самоквасов Д.Я. Основания хронологической классификации, описание и каталог коллекции древностей. – Варшава, 1892. – С. 70.
- ¹⁵ Равдина Т.В. Погребения X – XI вв. с монетами на территории Древней Руси: Каталог. – М., 1988. – С. 110 – 111.
- ¹⁶ Самоквасов Д.Я. Основания хронологической классификации, описание и каталог коллекции древностей профессора Д.Я.Самоквасова. – Варшава, 1892. – С. 67 – 70.
- ¹⁷ РВ НА ПМК РАН. – Ф. 1. – Оп. 1886. – Спр. 17. – Арк. 84 – 88.
- ¹⁸ Журнал раскопок Н.Е.Бранденбурга 1888 – 1902. – СПб., 1908. – С. 194 – 199.
- ¹⁹ Ширинский С.С. Отчет о раскопках курганов у д. Седнев Городнянского р-на Черниговской области УССР // Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України. – 1967/60. – С. 1 – 5; Ширинский С.С. Курганы полян у с. Седнев // Археологические открытия 1967 года. – М., 1968. – С. 239 – 240.
- ²⁰ Ілляшенко Е.М. Нові дослідження курганів на Чернігівщині // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Чернігів; Ніжин, 1988. – Вип. 2. – С. 47 – 48.

Олена Дзюба

З РОДИННОГО ЖИТТЯ СЕДНІВСЬКОГО СОТНИКА ГРИГОРІЯ ФРИДРИКЕВИЧА

За генеалогічними дослідженнями О.Лазаревського, козацько-старшинський рід Фридрикевичів свою історію розпочинає з Самійла Фридрикевича Козми, очевидно,